

Karol Kowacki

Katolicki Uniwersytet Lubelski

 <https://orcid.org/0000-0002-7453-6882>

Ideowe i edukacyjne aspekty budowania ukraińskiej niepodległości w XIX wieku

Ideological and Educational Aspects of Building Ukrainian Independence in the 19th Century

Abstract: The article focuses on the ideological and educational aspects of selected Ukrainian-centric thinkers and activists. Without the ideological and educational activities of this small group of the emerging Ukrainian intelligentsia, the million ethnic Ukrainian masses would have been absorbed into the Polish or Russian nationality project. The text presents the basic ideological principles that are the basis for shaping national consciousness and describes adverse historical conditions causing difficulties in shaping the Ukrainian idea of independence. The implementation of Ukrainian-centric ideas is shown on the example of selected organizations and representatives of Ukrainian culture, such as The Brotherhood of Saints Cyril and Methodius, Hromada, Stara Hromada, Panteleimon Kulish, Mykola Kostomarov, Volodymyr Antonovych, Mykhailo Drahomanov. The aim of the article is to present the importance of education in the process of formation of national consciousness.

Keywords: ideas, education, Ukrainian independence, The Brotherhood of Saints Cyril and Methodius, Panteleimon Kulish, Mykola Kostomarov, Volodymyr Antonovych, Mykhailo Drahomanov

Wstęp

Bez działalności ideowej i edukacyjnej pierwszych ukrainocentrycznych myślicieli i działaczy, nielicznej grupy formującej się inteligencji ukraińskiej, wielomilionowa etniczna masa ukraińska zostałaby zasymilowana przez polski lub rosyjski projekt narodowościowy. Naród

ukraiński, jeden z najliczniejszych europejskich narodów, według typologii czeskiego badacza Miroslava Hrocha pozostawał „małym narodem”¹. Wynika z tego kilka ważnych faktów. Ukraińcy nie posiadali ciągłości inteligencji, którą miała większość narodów europejskich, czego poważną konsekwencję stanowił brak stałego rozwoju języka, kultury narodowej, instytucji edukacyjnych. W XIX wieku warunki rozwoju ukraińskiej kultury w Imperium Rosyjskim były niesprzyjające, ukraińska działalność edukacyjna i kulturalna opierała się na aktywności garstki ludzi. Sytuację dziewiętnastowiecznej Ukrainy można wyrazić, parafrazując słowa ukraińskiej pisarki i filozofki Oksany Zabużko: każde ukraińskie pokolenie zaczynało od elementarza, dlatego ukraińska kultura nie miała warunków do wykształcenia ukraińskiego Kartezjusza, Leibniza czy Heideggera; zamiast rozwijać kulturę narodową i edukację, Ukraińcy zmuszeni byli stale zaczynać „od początku”².

Ukraińcom brakowało formalnego, instytucjonalnego wsparcia rozwoju ich tożsamości. Oficjalnie mogli zdobywać wykształcenie tylko w duchu rosyjskiego imperializmu, zgodnie z koncepcją Nikołaja Karamzina (1766–1826), autora dwunastotomowej historii państwa rosyjskiego opublikowanej w latach 1818–1829, która stanowiła katechizm imperialnego i państwotwórczego myślenia Rosjan³. W konsekwencji Ukraińcy traktowani byli jak „małorosyjskie plemię rosyjskiego narodu”, a nie jak oddzielny naród⁴, i wychowywani w duchu słynnego hasła ministra grafa Siergieja Uwarowa: „samowładztwo, prawosławie, narodowość”. Warto wspomnieć o licznych dotyczących języka ukraińskiego ograniczeniach, do najbardziej znanych należy ogłoszony w *Cyrkularzu wałujewskim* z 1863 roku zakaz drukowania w języku ukraińskim literatury cerkiewnej i jakiegokolwiek literatury oświatowej, jak podręczniki szkolne, elementarze przeznaczone dla prostego ludu. Z tego dokumentu pochodzi słynne twierdzenie ministra Wałujewa: „języka małorosyjskiego nie było, nie ma i być nie może”. Natomiast

---

¹ M. Hroch: *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna*. Przeł. G. Pańko. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2008.

² Zob. *Ukraiński palimpsest. Oksana Zabużko w rozmowie z Izą Chruślińską*. Przedmowa A. Michnik. Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Wrocław 2013.

³ P. Eberhardt: *Słowiańska geopolityka. Twórcy rosyjskiej, ukraińskiej i czechosłowackiej geopolityki oraz ich koncepcje ideologiczno-terytorialne*. Arcana, Kraków 2017, s. 30–31.

⁴ K. Galuško: *Ukraińskij nacjonalizm: korotkij kurs z istorii Ukraini*. A-Ba-Ba-Ga-La-Ma-Ga, Kiiv 2017, s. 68. [К. Галушко: *Український націоналізм: короткий курс з історії України*. А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, Київ 2017].

w ukazie emskim z 1876 roku zakazywano drukowania i przywożenia z zagranicy (tj. z Galicji) literatury w języku ukraińskim, jak również używania nazwy „Ukraina” i wystawiania spektakli teatralnych po ukraińsku⁵.

W XIX wieku troska o edukację stanowiła jedno z kluczowych zadań ukraińskiej inteligencji. Z uwagi na instytucjonalne ograniczenia edukacja w duchu ukraińskim nie miała ogólnonarodowego zasięgu, obejmowała niewielkie liczebnie grupy. Nierzadko przedstawiciele ukraińskiej inteligencji za swoją działalność edukacyjną doświadczali represji. Ukraińcy więc ostrożnie wyrażali swoje idee, a działalność edukacją prowadzili prawie konspiracyjnie. Warto zaznaczyć, że etniczni Polacy, mający dużą świadomość narodową i kulturę narodową, dzielili się z Ukraińcami swoim doświadczeniem, pokazywali im możliwość walki o sprawę ukraińską i nowy, nieznanym model zachowania wobec zamieszkiwanego przez ten naród regionu. Etniczni Polacy wywarli znaczący wpływ na formowanie się ukraińskiej niepodległości. Nieprzypadkowo pierwszym, który postulował konieczność walki o niepodległości Ukrainy, był właśnie Polak – Franciszek Duchiński (1816–1893).

Ukraińska idea narodowa rozwijała się wokół działaczy i ich szkół. Właśnie ideowa i edukacyjna działalność protoplastów ukraińskiego dyskursu doprowadziła do zmiany – z etnicznej grupy na granicy zatracenia swojej tożsamości z początku XIX wieku pod koniec pierwszej wojny światowej Ukraińcy stali się trzydziestomilionowym narodem. Warto zaznaczyć, że nie tylko dążyli do rozwoju idei niepodległościowej, lecz także walczyli o poszanowanie ludzkiej godności. Również podczas trwającej od lutego 2022 roku wojny Rosji przeciw Ukrainie Ukraińcy – poza obroną swojej państwowości – prowadzą walkę w obronie podstawowych wartości, jak wolność, sprawiedliwość i prawomocność władzy, które stanowią podstawowe pojęcia filozoficzne w polityce.

Przesłanie i działalność Bractwa Cyryla i Metodego⁶

Według Mychajła Hruszewskiego, ojca ukraińskiej historiografii, działalność Bractwa Cyryla i Metodego rozpoczęła nowy ukraiński ruch polityczny. Podstawowe idee i wartości Bractwa zostały przekazane pod ukraińskie strzechy w poezji wieszczki narodowego Ukrainy,

---

⁵ N. Trač: „Razom-sila!”: ritorika ukraїns'kogo sprotivu: sociolingvistični eseї. Kłio, Kiїв 2015, s. 6. [Н. Трач: „Разом-сила!”: риторика українського спротиву: соціолінгвістичні есеї. Клію, Київ 2015].

⁶ Oryginalna nazwa ukraińska to: Słowjańske towarystwo swiatoho Kyryła i Mefodija [Слов'янське товариство святого Кирила і Методія].

Tarasa Szewczenki. Jak podaje dwudziestowieczny antynarodnicki filozof Wiktor Petrow, „tylko ukraiński naród ze wszystkich narodów świata ma taką książkę, w której sam naród żyje swoimi własnymi uczuciami. To *Kobzar* Tarasa Szewczenki. To książka nie o narodzie, a **książka narodu**. Między książką i narodem nie ma żadnego pośrednika... Jest to biblia ukraińskiego narodu. I jeśli jakiś naród posiada **biblię narodu**, to tylko ukraiński naród”⁷.

Założycielami Bractwa powstałego pod koniec 1845 roku byli: Mykoła Hulak (1822–1899), Mykoła Kostomarow (1817–1885) i Wasyl Biłozerski (1825–1899). W późniejszym czasie do Bractwa przyłączyli się Taras Szewczenko (1814–1861), Pantelejmon Kulisz (1819–1897) oraz wielu naukowców, pisarzy, dzieci średnich i małych właścicieli ziemskich. Według historyków z Bractwem było związanych około stu osób⁸. Samo Bractwo istniało tylko piętnaście miesięcy, zdążyło przygotować dokumenty programowe, ale nie przeszło do realizacji swoich celów.

Politycznym postulatem Bractwa było zjednoczenie Słowian w parlamentarną federację słowiańską, w której każdy naród miał dysponować autonomią. W skład ogólnosłowiańskiego sejmu federacji wchodziłoby przedstawiciele wszystkich narodów słowiańskich, do których zaliczono: Moskali (Rosjan), Ukraińców, Polaków, Czechów, Słowaków, Chorwatów, Serbów i Bułgarów. Celem federacji miała być likwidacja rosyjskiego samodzierżawia oraz pańszczyzny. Demokratyczne i chrześcijańskie źródła przekonań członków Bractwa przywodzą na myśl romantyczną koncepcję autonomii każdego narodu. Wedle tej koncepcji, po pierwsze, każdy naród słowiański jest podmiotem historii, a wszystkie narody są sobie równe, a po drugie, Rosja nie może pretendować do roli hegemonu w świecie słowiańskim. Poglądy Bractwa stanowiły zagrożenie dla politycznego systemu Imperium Rosyjskiego. W trzecim punkcie statutu Bractwa znalazł się zapis: „przyjmujemy, że każde plemię powinno mieć narodowy rząd i przestrzegać zasady równości obywateli”⁹. Ponadto prawo całej federacji powinno się opie-

⁷ V. Petrov: *Viktor Petrov, Rozvidki*. T. 2. Red. V. Brûhovec’kij. Tempora, Kiiv 2013, s. 719. [В. Петров: *Віктор Петров, Розвідки*. Т. 2. Ред. В. Брюховецький. Темпора, Київ 2013]. Jeżeli nie podano inaczej, tłumaczenie fragmentów – K.K.

⁸ O. Saltovs’kij: *Koncepcii ukraińs’koj deržavnosti v istorii vitčiznânoï političnoï dumki (vid vitokiv do počatku XX storiččâ)*. Kiiv 2002. *Ізbornik*. [О. Салтовський: *Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя)*. Київ 2002. *Ізборник*]. <http://litopys.org.ua/salto/salt.htm> [dostęp: 25.05.2022].

⁹ M. Kostomarov: *Knigi buttâ ukraińs’kogo narodu*. Augsburg 1947, s. 25–32 [М. Костомаров: *Книги буття українського народу*. Аугсбург 1947] – cyt. za: S. Kozak: *Ukraińscy spiskowcy i mesjaniści. Bractwo Cyryla i Metodego*. Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1990, s. 235.

rać na wartościach chrześcijańskich – pogląd ten zapisano w czwartym punkcie statutu, który głosi: „przyjmujemy, że rząd, prawodawstwo, prawo własności i oświaty Słowian powinny się opierać na świętej religii Chrystusa”¹⁰. Zapisy statutu ukazują głęboko chrześcijańskie źródła kultury ukraińskiej, mające swoje korzenie w filozofii Hryhorija Skoworody i tak zwanej filozofii serca.

Jak zaznacza Pawło Zajcew, do „Księgi” (jak zwykle się określać statut Bractwa) należy podejść jak do utworu ideologicznego, a nie teoretycznego. Założyciele Bractwa wyznaczyli w dokumencie trzy istotne z ich punktu widzenia kwestie ideologiczne dotyczącego funkcjonowania przyszłej federacji, w tym narodu ukraińskiego: 1) głęboko ewangelicki demokratyzm; 2) pansławistyczna tradycja; 3) tworzenie idei narodowej, zabarwionej ukraińskim mesjanizmem¹¹.

Działalność edukacyjna Pantelejmona Kulisza

Z kręgu Bractwa pochodzi wielu nauczycieli-mistrzów. Do najbardziej znanych należy Pantelejmon Kulisz, który poza tym, że prowadził szeroko zakrojoną działalnością naukową, literacką i społeczną, wsławił się działalnością pedagogiczną. Przyczynił się do powstania narodowej oświaty i szkolnictwa Ukrainy. Jego twórczość przesiąknięta jest oświatowymi, dydaktycznymi i wychowawczymi ideami, które wdrażał w procesie nauczania i wychowania podczas pracy na stanowiskach nauczyciela gimnazjalnego i akademickiego. Pozostawił znaczną spuściznę pedagogiczną – drukował w wielu fachowych czasopismach, na przykład almanachu „Chata”, w „Osnowach”, „Prawdzie”, w czasopiśmie „Kijewskaja Starina”¹².

Kulisz przeprowadził reformę ukraińskiej ortografii – stworzył alfabet, tak zwaną kuliszówkę, będący podstawą współczesnego alfabetu ukraińskiego. Dokonał licznych przekładów z Homera, Dantego, Goethego, Shakespeare’a, Byrona i Biblii¹³.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ O. Griniv: *Īstorîâ ukrains’koï filosofîi*. Triada plûs, L’viv 2015, s. 84. [O. Гринів: *Історія української філософії*. Тріада плюс, Львів 2015].

¹² M. Ėvtuh: *Velet ukrains’kogo slova (do 200 – littâ Pantelejmona Kuliša): zbîrnik materialiv Vseukrains’kogo naukovo-praktičnoï konferencîi, 18 žovtnâ 2019 r.* Red. N. Diček. Pedagogična dumka, Kiiiv 2019, s. 18–19 z 133. [M. Ėвтух: *Велет українського слова (до 200 – ліття Пантелејмона Куліша): збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичної конференції, 18 жовтня 2019 р.* Red. Н. Дічек. Педагогічна думка, Київ 2019].

¹³ Ibidem, s. 22–23 z 133.

Kulisz dostrzegł potrzebę rozwoju ukraińskiej oświaty. Za aktywną działalność w Bractwie został zesłany na trzy lata do Tuły. Po powrocie z zesłania pisał podręczniki dla ukraińskich szkół, założył własną drukarnię w Petersburgu, w której w latach sześćdziesiątych XIX wieku drukował książki napisane po ukraińsku. Jedną z najlepszych książek wydanych przez Kulisza była *Hramatka*, zbiór dydaktycznych tekstów do nauki ukraińskiego patriotyzmu, historii, jak również treści mających budzić w dzieciach poczucie własnej godności i niezależności. Wydał książki dla szerokich mas w serii *Silśka Biblioteka* (Сільська бібліотека) [Wiejska Biblioteka].

Kulisz w artykule *Wychowannia ditej za pidmohoju szkoły* (Виховання дітей за підмогою школи) [Wychowanie dzieci z pomocą szkoły] (1869) podkreślał, że w procesie wychowawczym rodzina i szkoła podstawowa pełnią najważniejszą funkcję. Dzieci żyjące w dobrze funkcjonującej rodzinie i uczęszczające do szkoły podstawowej zostaną wychowane, jak twierdził, na wartościowych ludzi. Jego zdaniem to nie gimnazjum ani uniwersytet kształcą godnego człowieka. Świadomy ówczesnych realiów na Ukrainie, a tym samym nikłych szans powszechnej realizacji postawionego celu, chciał zachęcić swoich rodaków do podjęcia w przyszłości działań na rzecz wdrożenia zmian w ukraińskim systemie edukacji¹⁴. Podkreślał, że wychowanie powinno opierać się na poszanowaniu autorytetu rodziców, przyuczeniu dzieci do wykonywania obowiązków. Jednocześnie negatywnie oceniał bicie i zbyt krytykowanie dzieci. Twierdził, że w rodzinie powinien panować wzajemny szacunek. W swoich rozmyślaniach o wychowaniu, zawartych w pracy *Chutirśka fiłosofija i widdalena od switu poezija* (Хутірська філософія і віддалена од світу поезія) [Chutorska filozofia i oddalona od świata poezja] (1879), stwierdzał, że „nasze ogólne podejście do dzieciństwa powinno nazywać się – szacunkiem”¹⁵.

Kulisz krytykował ówczesny system edukacji obowiązujący na terytorium Ukrainy. Szkoły były dla ukraińskiego dziecka cudze i nie-dobre, a uczniowie funkcjonowali w permanentnym stanie zastraszenia. Podkreślał konieczność reformy edukacyjnej, twierdził przy tym, że dziecku potrzebna jest szkoła dla jego – użyjmy współczesnego terminu – socjalizacji¹⁶.

Twórczość Kulisza była sposobem walki o kwestię ukraińską poprzez rozwój narodowej literatury i oświaty, upowszechnianie wśród Ukraińców książek napisanych po ukraińsku¹⁷. Problem zrusyfikowa-

¹⁴ Ibidem, s. 17 z 133.

¹⁵ Ibidem, s. 16 z 133.

¹⁶ Ibidem, s. 17.

¹⁷ Ibidem, s. 12–13 z 133.

nia Ukrainy dostrzeżony przez Kulisza w XIX wieku pozostawał aktualny również po 1991 roku w niepodległej Ukrainie, która nie potrafiła przełamać zrusyfikowania. Konsekwencją tego było przekonanie Rosji o tym, że niektóre regiony Ukrainy masowo wspierają imperialną ideę „ruskiego miru”.

Historycy jako twórcy ukrainocentrycznych ośrodków edukacyjnych

W XIX wieku na Ukrainie wokół historyków powstawały ukraińocentryczne ośrodki, w których podejmowano działalność na rzecz formowania idei narodowej oraz kształtowania postaw młodzieży ukraińskiej.

Przykładem takiego ośrodka jest Hromada utworzona w Petersburgu przez byłych członków Bractwa Cyryla i Metodego¹⁸. To tam zaczęto wydawać legalne czasopismo ukraińskie „Osnowa”, które stało się katalizatorem aktywności służących ukraińskiej idei. Spośród działających w petersburskim ośrodku na uwagę zasługuje Mykoła Kostomarow, ojciec rosyjskiej i ukraińskiej historiografii, inicjator badań etnograficznych, w tym badań nad określeniem etnicznie ukraińskiego terytorium. Badania dziewiętnastowiecznych historyków nad tymi zagadnieniami uznaje się za jedno z najważniejszych, ponieważ stanowią podstawę ustalenia przyszłych granic państwa ukraińskiego. Alla Sinitsyna na podstawie analizy spuścizny Kostomarowa i Kulisza stwierdza, że w ramach ukraińskiej kultury powstał specyficzny, nowy typ myślenia, który badaczka nazywa ukraińocentryzmem¹⁹. Dla Kostomarowa wzorem był model państwa o liberalno-konstytucyjnym charakterze, dlatego też historyk domagał się od władz carskich, aby edukacja na terytorium Ukrainy była prowadzona w miejscowym języku. Między innymi w reakcji ten minimalny demokratyczny wymóg władze Rosji rozszerzyły ograniczenia związane z używaniem języka ukraińskiego. Chociaż nadal brakowało wyraźnych politycznych aspiracji ze strony ukraińskiej, władze carskie dążyły w zarodku każdy przejaw zagrożenia dla integralności Imperium Rosyjskiego. Kostomarow swoje liberalne poglądy głosił w mniej lub bardziej otwartej formie podczas prowadzonych zajęć dydaktycznych.

---

¹⁸ W. Baluk: *Koncepcje polityki narodowościowej Ukrainy: tradycje i współczesność*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 40.

¹⁹ A. Sinicina: *Īstoriko-filosofs'ki ideĭ ukrains'kogo romantizmu (P. Kulish, M. Kostomarov)*. L'viv's'kij nacional'nij universitet imeni Īvana Franka, L'viv 2001, s. 3. [A. Сініцина: *Історико-філософські ідеї українського романтизму (П. Куліш, М. Костомаров)*. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів 2001].

Innym historykiem zaangażowanym w szerzenie idei ukraińskiej był etniczny Polak, Wołodymyr Antonowycz (1834–1908), lider Hromady aż do początku XX wieku i patriarcha ukrainofilskiego ruchu. Antonowycz miał znaczący wpływ na ukraińską historiografię, wychował wielu historyków, wśród nich znaleźli się: Mychajło Hruszewski, Dmytro Bahali i Wasyl Danylewycz. W swojej pracy *Moja spowid' (Моя сповідь)* [Moja spowiedź] wyraźnie wskazał, że „zadaniem intelektualistów jest badanie narodu i sprzyjanie jego oświacie, intelektualnemu i społeczno-politycznemu rozwojowi”²⁰.

Mychajło Drahomanow – przykład autorytetu i nauczyciela

W XIX wieku w Ukrainie „szkoły” kształtowały się wokół wydatnego działacza kulturalnego lub społecznego. Najznamienitszym ukraińskim myślicielem politycznym drugiej połowy ówczesnego stulecia był Mychajło Drahomanow (1841–1895), publicysta, działacz społeczny, literaturoznawca, z wykształcenia historyk, prekursor ukraińskiego socjalizmu, liberał, anarchista i utopista, członek Starej Hromady, ukraiński emigrant polityczny, wydawca almanachu „Hromada” w Genewie, pierwszej ukraińskiej nowoczesnej gazety, oraz współtwórca „Żenewskiego Hurtki”, będącego zarodkiem ukraińskiego socjalizmu. Aktywnie brał udział w życiu emigracji ukraińskiej i rosyjskiej w Europie Zachodniej. Drahomanow był mentorem Rusko-Ukraińskiej Radykalnej Partii założonej w 1890 roku przez jego galicyjskich zwolenników²¹. Pisał dużo i miał ogromny wpływ na ukraińską młodzież.

Chociaż ocena działalności Drahomanowa nie jest jednoznaczna, niewątpliwy był wyraźny i silny jego wpływ na Ukraińców. Dzięki Drahomanowowi ukraiński liberalizm, mający historyczne podstawy w narodnickim światopoglądzie, stał się dominujący w środowisku ukraińskiej kulturotwórczej elity przełomu XIX i XX wieku. Większość ówczesnych działaczy kultury, jak Łesia Ukrainka, Iwan Franko, Mychajło Hruszewski, była liberałami. Na tle myślicieli pochodzących z ukraińskiej części Imperium Rosyjskiego Drahomanowa wyróżnia nowe spojrzenie na człowieka jako byt niezależny, mający prawo do samodzielnego decydowania o sobie, niebędący instrumentem władzy.

---

²⁰ V. Antonovič: *Moá spovid': vibrani istorični ta publicistični tvori*. Red. V. Ul'ánovs'kij, O. Todijč. Libid', Kiiv 1995, s. 82. [В. Антонович: *Моя сповідь: вибрані історичні та публіцистичні твори*. Red. В. Ульяновський, О. Тодійчук. Либідь, Київ 1995].

²¹ I. Łysiak-Rudnycki: *Między historią a polityką*. Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Wrocław 2012, s. 237–245.

Iwan Franko, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli ukraińskiej kultury i nauki przełomu XIX i XX wieku, uważał Drahomanowa za „prawdziwego nauczyciela” przyszłych uczonych ukraińskich, który pomógł „słabo wykształconych, wychowanych w niewolniczej tradycji naszego zaścianka” zamienić w uczonych „skierowanych na ścieżkę europejskiej cywilizacji”²².

Drahomanow, jak większość ukrainocentrycznej inteligencji, najważniejsze jej zadanie widział w podejmowaniu działalności kulturalno-oświatowej. Za kontrowersyjne uważa się przekonanie tego publicysty, że w edukacji Ukraińców należy wykorzystywać rosyjską infrastrukturę edukacyjną – że Ukraińcy powinni zdobywać wiedzę za pośrednictwem języka rosyjskiego. Drahomanow uważał, że lepsza rosyjska oświata niż żadna, a tym samym rezygnował z pretensji do otrzymania edukacji w języku ukraińskim. W przyszłości ten pogląd Drahomanowa będzie podstawą krytyki jego myśli przez ideologa integralnego nacjonalizmu Dmytra Doncowa²³.

Podsumowanie

Edukacja w rozwoju ukraińskiej idei narodowej pełniła ważną funkcję. Przede wszystkim ukraińskie szkolnictwo powstawało w łonie obcych państw – w Imperium Rosyjskim i, bardziej liberalnym, Cesarstwie Austriackim (od 1867 roku – monarchii austro-węgierskiej). Szczególnie nieprzyjające warunki do rozwoju ukraińskiej oświaty panowały w Rosji, Ukraińcy jednak wykorzystywali momenty osłabienia kontroli państwa.

W XIX wieku w sferze ideowej, jak starano się to przedstawić w artykule, Ukraińcy rozwijali wartości chrześcijańskie, demokratyczne i liberalne, dostrzegali także wartość człowieka.

Dziewiętnastowieczne ośrodki ukrainocentryczne powstawały wokół organizacji (stowarzyszeń, gazet) lub samodzielnych działaczy tworzących własne „szkoły”, często o nieformalnym charakterze. To w takich środowiskach rodziła się ukraińska inteligencja. Należy

---

²² L. Vovk: *Pedagogični i naukovo-prosvitnic'ki prioriteti spadšini M. Dragomanova*. Peršni Mižnarodni dragomaniv's'ki čitannà: materiali, Kiiiv 2003, s. 50–61. [Л. Вовк: *Педагогічні і науково-просвітницькі пріоритети спадщини М. Драгоманова*. Перші Міжнародні драгоманівські читання: матеріали, Київ 2003].

²³ Zob. R. Wysocki: *W kręgu integralnego nacjonalizmu. „Czynny nacjonalizm” Dmytra Doncowa na tle „myśli nowoczesnych” Romana Dmowskiego. Studium porównawcze*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2014.

podkreślić, że owa inteligencja stanowiła niewielki procent całego narodu ukraińskiego, działania podejmowane przez tę grupę nie mogły więc zaspokoić potrzeb Ukraińców. Pod koniec XIX wieku uznano zatem, że lepsza jest oświata nawet w języku rosyjskim niż jej całkowity brak. Pokazuje to, w jak ciężkiej sytuacji znajdowali się Ukraińcy w XIX wieku. Ogłaszając – w IV Uniwersale Ukraińskiej Centralnej Rady wydanym 22 stycznia 1918 roku – deklarację niepodległości Ukraińskiej Republiki Ludowej, Ukraińcy moralnie nie byli w stanie wziąć odpowiedzialności za swoje państwo. Ukraińska inteligencja widziała w tym akcie bardziej wybryk w ramach rosyjskiego federalizmu niż konieczność dziejową narodu walczącego o swoją niepodległość. Powstały z grupy etnicznej naród był zbyt słaby, by utworzyć państwo mimo sprzyjających warunków politycznych.

Przykład dziewiętnastowiecznej Ukrainy demonstruje wartość instytucjonalnej edukacji i propagowanych przez nią wartości. Bez szerokiego wsparcia świadomej odrębności narodowej inteligencji i bez powszechnej edukacji w duchu narodowym niepodległe państwo ma minimalne szanse na sukces, szczególnie państwo o dużym znaczeniu geopolitycznym, podporządkowane silnemu sąsiedniemu państwu w kwestiach politycznych, ekonomicznych i ideowych.

Bibliografia

- Antonovič V.: *Moá spovid': vibrani istorični ta publicistični tvorì*. Red. V. Ul'ánovs'kij, O. Todijč. Libid', Kiiv 1995. [В. Антонович: *Моя сповідь: вибрані історичні та публіцистичні твори*. Red. В. Ульяновський, О. Тодійчук. Либідь, Київ 1995].
- Baluk W.: *Koncepcje polityki narodowościowej Ukrainy: tradycje i współczesność*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
- Eberhardt P.: *Słowiańska geopolityka. Twórcy rosyjskiej, ukraińskiej i czeskosłowackiej geopolityki oraz ich koncepcje ideologiczno-terytorialne*. Arcana, Kraków 2017.
- Ėvtuh M.: *Velet ukraïns'kogo slova (do 200 – littâ Pantelejmona Kuliša): zbìrnik materialiv Vseukraïns'kogo naukovo-praktičnoï konferencïi, 18 žovtnâ 2019 r.* Red. N. Diček. Pedagogična dumka, Kiiv 2019. [М. Євтух: *Велет українського слова (до 200 – ліття Пантелеймона Куліша): збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичної конференції, 18 жовтня 2019 р.* Red. Н. Дічек. Педагогічна думка, Київ 2019].
- Galuško K.: *Ukraïns'kij naціоналізм: korotkij kurs z istorïi Ukraïni*. А-Ва-Ва-Га-Ла-Ма-Га, А-Ва-Ва-Га-Ла-Ма-Га, Kiiv 2017. [К. Галушко: *Український націоналізм: короткий курс з історії України*. А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, Київ 2017].

- Griniv O.: *Īstorìà ukraïns'koï filosofii*. Triada plūs, L'viv 2015. [O. Гринів: *Історія української філософії*. Триада плюс, Львів 2015].
- Hroch M.: *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna*. Przekł. G. Pańko. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2008.
- Kozak S.: *Ukraińscy spiskowcy i mesjaniści. Bractwo Cyryla i Metodego*. Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1990.
- Łysiak-Rudnycki I.: *Między historią a polityką*. Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Wrocław 2012.
- Petrov V.: *Viktor Petrov, Rozvidki*, T. 2. Red. V. Brūhovec'kij. Tempora, Kiiv 2013. [В. Петров: *Віктор Петров, Розвідки*. Т. 2. Ред. В. Брюховецький. Темпора, Київ 2013].
- Saltovs'kij O.: *Koncepcii ukraïns'koï deržavnosti v istorii vitčiznânoï političnoï dumki (vid vitokiv do počatku XX storiččâ)*. Kiiv 2002. Īzbornik. [O. Салтовський: *Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя)*. Київ 2002. *Ізборник*]. <http://litopys.org.ua/salto/salt.htm> [dostęp: 25.05.2022].
- Sinicina A.: *Īstoriko-filosofov'ki ideï ukraïns'kogo romantizmu (P. Kuliš, M. Kostomarov)*. L'vivs'kij național'nij univērsitet imeni Īvana Francka, L'viv 2001. [A. Сініцина: *Історико-філософські ідеї українського романтизму (П. Куліш, М. Костомаров)*. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів 2001].
- Trač N.: *„Razom-sila!”: ritorika ukraïns'kogo sprotivu: sociolingvistični eseï*. Kljo, Kiiv 2015. [Н. Трач: *„Разом-сила!”: риторика українського спротиву: соціолінгвістичні есеї*. Клію, Київ 2015].
- Ukraiński palimpsest. Oksana Zabużko w rozmowie z Izaś Chruślińską*. Przedmowa A. Michnik. Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Wrocław 2013.
- Vovk L.: *Pedagogični i naukovo-prosvitnic'ki prīoriteti spadšini M. Dragomanova*. Peršī Mižnarodni dragomaniv's'ki čitannâ: materīali, Kiiv 2003. [Л. Вовк: *Педагогічні і науково-просвітницькі пріоритети спадщини М. Драгоманова*. Перші Міжнародні драгоманівські читання: матеріали, Київ 2003].
- Wysocki R.: *W kręgu integralnego nacjonalizmu. „Czynny nacjonalizm” Dmytra Doncowa na tle „myśli nowoczesnych” Romana Dmowskiego. Studium porównawcze*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie- Skłodowskiej, Lublin 2014.